

Siyasal iktisadın eleştirisi

Sungur Savran

*Aşağıdaki yazı ilk kez 1979 yılında **Birikim** dergisinin ilk dizisinin Mart 1979 tarihini taşıyan 49. sayısında yayınlanmıştı. Aradan geçen yıllarda yazı farklı kuşaklardan Marksistlerce okunmakla birlikte başka hiçbir yerde yayınlanmadı. Bugün **Kapital**'in 140. yılının kutlandığı bir ortamda, Marx'ın bu yapıtında gerçekleştirdiği teorik projenin ayırıcı yanını ortaya koymaya çalışsan böyle bir yazının, artık 1980 öncesinde yayınlanan **Birikim** dergilerine erişme olanağını çok zor bulacak olan genç kuşaklar için yararlı olacağını düşündük.*

*Burada, yazının orijinalinin yayınlandığı dergi hakkında da kısa bir not düşmekte yarar var. **Birikim** dergisi bugün sol liberalizmin, ütopyik sosyalizmin, sosyalizmi ahlaki temellere indirgeyenlerin en önemli teorik yayını karakterini taşıyor. Oysa bu 1980 öncesi için doğru değildir. 1980 öncesinde yayınlanan **Birikim**, bazı sorunlu kavramsallaştırmalarına rağmen, esas olarak Marksist bir dergiydi. Özelliğini o dönemde dünya ve Türkiye solu üzerinde büyük bir ağırlık taşıyan Sovyet ve Çin bürokrasilerinin Marksizm anlayışının dışına çıkma çabası oluşturuyordu. Derginin yayımı 12 Eylül askeri diktatörlüğü ile birlikte son buldu. 12 Eylül dönemi sona erdikten yıllar sonra, 1989'da **Birikim** dergisinin yeni*

*diztsi yayınlanmaya başladığında ise solda köprülerin altından çok su akmıştı. Dünyada 1989 Doğu Avrupa'nın bürokratik olarak yozlaşmış işçi devletlerinin toptan çöktüğü yıldı. Sovyetler Birliği Gorbaçov'un yönetiminde kapitalist restorasyonun kapılarını zorluyordu. Çin ise Deng Şiao Ping yönetiminde bir yandan kapitalistleşirken bir yandan Tienanmen katliamını gerçekleştiriyordu. Sovyet Marksizmi ve Maoizm buharlaşmıştı. Türkiye'de ise solun büyük bölümü, eski **Birikim** dergisinin yayıncuları başta olmak üzere Marksizmden uzaklaşmış, sivil toplumculuğu, yani sol liberalizmi benimsemişti. Yeni **Birikim** bu yüzden 70'li yılların **Birikim**'inden çok farklı bir karakter taşıyor.*

Terminoloji hakkında da kısaca bir şeyler söylemek yararlı olabilir. Yazıda kullanılan ve başlığa da yansıyan "siyasal iktisat" terimi, yaygın olarak kullanılan "ekonomi politik" teriminin Türkçeleştirilmesi yolunda bir çabadır. Çabanın gerekçesi yazının 3 no.lu dipnotunda açıklanıyor. Ancak aradan geçen yıllarda "ekonomi politik" terimi yaygınlığını koruduğu için bu konuda ısrarlı değiliz. Yazıyı bugün yayınlarken "siyasal iktisat" terimini kullanmaya devam edişimizin tek nedeni, yazının orijinaline sadık kalma kaygısı. Zaten Türkçe veya dizgi bakımından açıkça yanlış olan bazı yerler dışında yazının orijinal haline dokunmadık.

İktisat bilimi son yıllarda önemli bir bunalımın içinde. Bu bunalımın belirışinde 1960'lardan bu yana süregelmekte olan bazı teorik tartışmaların önemi küçümsenemez; ama asıl belirleyici etmen, bir dünya sistemi olarak kapitalizmin kendisinin büyük bir bunalım dönemini yaşıyor olması. İki savaş arasının «Büyük Bunalımı», bilimin kendisini kapitalizmin acımasız gerçekliğine uyarlamak için yeniden biçimlendirmesine yol açmıştı. Bu dönemin ürünü olan Keynesçilik, 2. Dünya Savaşı sonrasında sermaye birikiminin hiçbir ana bunalımla karşılaşmadan sürdüğü bir bağlamda, üstelik «aşırı» yanları törpülenerek, resmî dogma niteliğini kazanmıştı. Yeni bir bilimle donanmış olan devletin artık kapitalizmin doğasını değiştirdiğine, dönemsel bunalımların geride kaldığına ilişkin inanç, tüm burjuva dünyasını olduğu gibi, iktisat bilimini de büyük bir rahatlığa ve kendine güvene boğmuştu. Ama 1960'lardan itibaren ilk işaretleri beliren bunalım, 1970'lerde bu düşler dünyasının paramparça olmasına yol açacaktı. Aniden, dünün dogmaları bugünün efsaneleri haline geliverdi. Keynesçilik «ölü bir köpek» gibi bir kenara itilirken, 1960'ların «meczubu» Milton Friedman 1970'lerde «politikacıların düşüncelerini yöneten yaşayan iktisatçı» haline geldi.¹

¹ «... ister haklı olsunlar, ister yanlışlar, iktisatçıların ve siyasal felsefecilerin düşünceleri genellikle sanıldığından çok daha etkilidir. Gerçekte dünyayı hemen hemen tümüyle bunlar yönetir. Kendilerini düşünsel etkilerden arınmış sanan eylem adamları genellikle ölü bir iktisatçının köleleridir». J.M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, Londra, s. 383. Keynes'in yargısının buram buram idealizm koktuğunu eklemek bile gereksiz. Sadece iktisatçıların kimin «kölesi» olduğu sorusunu sormak bile, çerçeveyi parçalamak için yeterlidir.

Devrimci Marksizm

Burjuva biliminin içine sürüklendiği bu sarsıntının gülünç ve ciddi sonuçları var. Kapitalizmin bunalımından çok fazla bunalınca, önceki yıllarda iktisat biliminin özgüveninin ve küstahlığının simgesi haline gelmiş olan Paul Samuelson, ABD'de milyonlar satan bir haftalık siyasal dergide okurlarına Marx'ı tavsiye etmeye başladı. Ya da, emperyalist hiyerarşi içinde, ABD'ye bile ödünç verebilecek bir duruma gelen Federal Almanya'nın Başbakanı H. Schmidt, son aylarda, kimden ödünç aldığını açıklamadığı bir kavram kullanarak, Keynesçiliği «bayağı iktisat» olarak niteleyiverdi.² Ama bunlar sadece ilginç belirtileri bunalımın: Daha ciddi sonuçlar da var. Bu bunalım, karmaşık bir süreç sonunda ortaya çıkan bir başka olguyla, yani Marksizmin elli yıllık durgunluğundan sıyrılarak yeniden canlanması ile bir araya gelince, kapitalist topluma Marksizmin bakış açısının etkisi, Batı üniversitelerinin en sağlam duvarlarını bile aşarak yayılmaya başladı. Çeşitli ülkelerin özgül koşulları bu yayılma sürecine şüphesiz damgasını vuruyor: Marksist geleneğin henüz güdük olduğu ülkelerde, yeni akım «radikal» v.b. adlar benimsiyor. Ama bu yeni etkinin, aldığı somut biçimler ne olursa olsun, bir **eğilim** olarak varlığı kuşku götürmez.

Bu sürecin özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde, yarattığı bir yan etki de, Marksist olsun olmasın, birçok yazar ve teorisyenin sürekli olarak, «siyasal iktisat» (ekonomi politik) kavramını kullanmaları.³ Her bağlamda, iktisat kelimesinin yerini siyasal iktisat deyimini ile dolduruyor bu kişiler. Örneğin, dün enflasyon iktisadı diyenler, bugün «enflasyonun siyasal iktisadı» yazıyorlar kitaplarının kapağına. Bunun iki, birbirine yakından bağlı anlamı var: Biri, geleneksel (neoklasik) iktisat biliminin analizlerinde siyasal süreç ve ilişkilerden tümüyle soyutlamasından, bunları alanının dışında bırakmasından kaynaklanıyor. Bunalım içinde emperyalist sermayeler arasındaki çelişkilerin ve sınıf mücadelelerinin keskinleşmesi, bu soyutlama işlemi, gerçek dünya hakkında herhangi bir gözlem yapmak isteyen teorisyen için yırtılıp atılması gereken bir ateşten gömlek haline getiriyor. Dolayısıyla, siyasetin ve sınıfların zorla kovuldukları iktisat biliminin kalesine yeniden ve zaferle girmelerinin bir ürünü bu yeni eğilim. İkinci neden yine sınıf mücadelesinin gelişme biçimleriyle ilgili ama burada girilemeyecek kadar karmaşık; sosyal demokrasinin gelişmiş kapitalizmde, özel-

2 ABD'nin uluslararası sermayesinin sözcüsü *Washington Post*'un bir muhabirinin şu satırları son yılların havasını yansıtmaları bakımından anlamlı: «Marx, Schumpeter ve öteki birkaç devin gözlemlenmiş olduğu gibi, bunalım kapitalizmin doğasından gelen bir hastalıktır». *The Guardian Weekly*, v. 119, No. 18. Marx'ın bir «dev» olarak ilan edilmesinin tarihi çok kısa. Öte yandan, öteki devlerin kim olduğu sorusu bir yana, Schumpeter'in bunalımı kapitalizmin değil genel olarak sanayi üretiminin doğasından çıkarsadığını hatırlatmak yararlı olacak.

3 ABD'de bu bazan eski terimin («political economy»), burjuva biliminin aşısıyla soysuzlaşmış bir biçiminin («political economics») benimsenmesi biçiminde oluyor. Burada, bu metinde neden Türkçe'de yaygınlık kazanmış «Ekonomi politik» yerine «siyasal iktisat» teriminin kullanıldığını kısaca açıklamak uygun olur. «Ekonomi politik» terimi sıfat ile isim arasında Türkçe'nin değil Fransızcanın kurallarına uygun bir sıralanmaya dayanır. Bu yüzden de bu yabancı dille yakınlığı olmayanlar için kafa karıştırıcı olmaktan başka bir erdemi yoktur.

likle bunalım çerçevesinde, kazandığı önemle ilgili. Bu yeni siyasal ve ideolojik bağlamda, neoklasik iktisadın ve Friedman okulunun parasalcılığının gericiliğini bir ilerencilik maskesiyle değiş-tokuş etmek isteyen «liberal» bilim adamları, «siyasal iktisat» kavramını bu ilerenciliklerinin bir simgesi olarak kullanıyorlar.

Nedenleri ne olursa olsun, «siyasal iktisat» kavramı yeniden geçer akçe niteliğini kazanıyor Marksizmin dışında. Bu, uzun yıllardır süregelen başka bir eğilimle bir araya gelince garip bir durum çıkıyor ortaya: burjuva biliminin «iktisat» terimini benimsemesinden sonra Marksizm de kendi yaklaşımını «siyasal iktisat» olarak nitelemekte bir zarar görmemişti yirminci yüzyılda. Dolayısıyla burjuva iktisadı, «siyasal iktisat» terimine birbuçuk yüzyıl sonra yeniden sahip çıkmaya kalkışınca ortaya **ilk bakışta** sadece terminolojik olan yeni bir sorun çıkıyor: bu «siyasal iktisat», kapitalizmin analizinde Marksist yaklaşımı mı belirtecek, yoksa burjuva yaklaşımını mı?⁴

Bu terminolojik soruna bir ikincisini katmak mümkün. Marx'ın hayatı boyunca yayımlanmış eserleri arasında iki tanesi, kapitalist üretim tarzının bütünsel olarak incelenmesine ayrılmış: 1859 yılında yayımlanan *Siyasal İktisadın Eleştirisine Bir Katkı* ve birinci cildi 1867 yılında yayımlanan *Kapital*. Bu ikinci, temel eserin altbaşlığı da *Siyasal İktisadın Eleştirisi*. Marx'ın her iki eserini de siyasal iktisadın bir eleştirisi olarak nitelemesi bir rastlantı olamaz. Ne de buradaki eleştirinin sadece o güne kadar geliştirildiği biçimi altında siyasal iktisada yönelik olduğu düşünülebilir. *Kapital* kadar temel, üzerinde onca yıl çalışılmış, bir üretim tarzını bütün ayrıntılarıyla inceleyen bir eserin **sadece** bir düşünce okulunun yani klasik siyasal iktisadın eleştirisine hasredildiğini kabul etmek imkânsız. O zaman, bu «eleştiri» kavramını gerçek teorik ve pratik boyutları içinde anlamaya çalışmak gerekli. Ancak bu araştırmanın sonucunda, Marx'ın eserinin «siyasal iktisat» denen bilimle ilişkisi doğru biçimde kavranabilir.

Gerçekte, yukarıda sözü edilen yeni teorik durumda ortaya çıkan karışıklık, daha genel bir açıdan bakıldığında hiç de yeni değil. Marx'ın kapitalizm analizinin başka iktisadî düşünce okullarıyla karıştırılması ilk kez olmuyor: *Kapital* yayınlanalı beri, Marx'ın teorisini çeşitli başka iktisat teorileriyle özdeşleştirme eğilimi sürekli olarak varolmuştur. Önce klasik siyasal iktisata özümlemişti Marx'ın eseri. Burjuva iktisadı, burada girilemeyecek nedenlerin etkisinde, klasik iktisadın temelini oluşturan emek değer teorisinden kopunca, kendisi de genel bir anlamda bir emek değer teorisi sayılabilecek olan Marksist yaklaşım, Schumpeter'den Samuelson'a dek birçok burjuva iktisatçısı tarafından klasik teorisinin bir altbaşlığı, bir dipnotu olarak ilân edilir. İşin ilginç ve acıklı yanı, neoklasik iktisadın egemenlik döneminde başlayan bir eğilimle, birçok Marksistin de bu özdeşleştirmenin terimlerini olduğu gibi kabullenmeleri: Batı'da bir dönemde (ama artık değil) Marx'ın «iktisadî» düşünceleri konusunda rakipsiz bi-

4 «Burjuva bilimi» kavramından irkilenler için bu aşamada yazının geri kalan bölümlerini beklemelemlerini önermekten başka yapılabilecek bir şey yok.

Devrimci Marksizm

rer otorite olarak kabul edilen Maurice Dobb, Ronald Meek gibi yazarlar bir «Ricardo-Marx» geleneğinden bile söz ederler giderek. Öte yandan, «Keynes devrimi»nin heyecanı ile Marx, Keynes'in bir öncüsü olarak kabul edilmeye başlanır. Ama Marx'ın belirli bir iktisat teorisine özümlemesi yolundaki en ciddi eğilim ve çaba son onbeş yıla aittir: Piero Sraffa'nın 1960'da yayımlanan ve daha sonraki yıllarda neoklasik teorinin eleştirisine temel olan kitabı *Production of Commodities by Means of Commodities*'de geliştirdiği tezlerden kalkan güçlü bir akım, Marx'ın kapitalizm analizini bu yeni yaklaşımla bütünleştirmeye ve giderek Sraffacı teoriyi Marksizmin yeni biçimi olarak sunmaya çalışmaktadır. Oldukça karmaşık olan bu tartışmaya burada girmek mümkün değil. Ancak bu yeni tartışma bağlamında Marx'ın siyasal iktisatla ilişkisi yeni bir güncellik kazanmakta. Dolayısıyla, «siyasal iktisadın eleştirisi» kavramı Marksizmin teorik gündeminin acil bir maddesi. Aşağıda görüleceği gibi, **Marx'ın düşüncesinin özgüllüğü ancak bu kavram aracılığıyla tanınabilir.**

Klasik siyasal iktisat

İktisadî düşüncenin tarihinde klasik siyasal iktisadın özel bir yeri vardır. Sanayi burjuvazisinin yükseliş çağında, 18. yy. sonunda ve 19. yy. başında Adam Smith ve David Ricardo gibi iki büyük iktisatçının eserlerinde en olgun biçiminde kavuşan bir düşünce tarzıdır bu. Klasik siyasal iktisadı öbür burjuva iktisat teorilerinden farklılaştıran ayırıcı özelliği kapitalist üretim ilişkilerinin kendini sunduğu yüzey biçimlerinin analiziyle yetinmemesi, bu ilişkilerin derinde yatan, özsel biçimlerini araştırmaya çabalamasıdır. Bu özelliği ile, tarihi olarak kendisini izleyen bayağı iktisattan (ve onun en gelişmiş biçimi olan neo-klasik iktisattan) temel bir anlamda ayrılır.⁵ Klasik siyasal iktisadın bu üstünlüğü göz önünde tutulduğunda, Marx'ın bilimsel olarak nitelediği bu düşünce tarzına yönelttiği eleştirilerin, bayağı iktisat için haydi haydi geçerli olacağı da anlaşılır.

Klasik okulun bu çabası Adam Smith ile Ricardo'nun eserlerinde farklı biçimlerde ortaya çıkar. Burada şüphesiz bu düşünürlerin eserlerini ve ikisi arasındaki farklılıkları ayrıntılarıyla ele almaya imkân yoktur. Dolayısıyla, her iki yazar da klasik iktisadın kapitalizme bakış tarzını belirleyen yönleri ile kısaca

5 «İlk ve son kez belirteyim ki, klasik siyasal iktisat ile kastettiğim, burjuva üretim ilişkilerinin görünürdeki çerçevesi içinde debelenmekten öteye gidemeyen, bilimsel siyasal iktisadın çoktan beri geliştirmiş olduğu, malzemeyle geniş getirip duran ve burjuvazinin ayak işlerine yetişmek amacıyla en yüzeysel olgulara bu malzeme içinde akla yakın açıklamalar arayan bayağı iktisada karşıt olarak W. Petty'nin döneminden bu yana, üretim ilişkilerinin gerçek içsel çerçevesini araştırmış olan tüm iktisatçılardır. Bayağı iktisatçılar ise, bütün bunların yanısıra, burjuva üretim ajanlarının, kendilerine mümkün dünyaların en iyisi gibi gelen dünyaları konusunda sahip oldukları rahat ve sığ kavramları, cafcacı bir biçimde sistemleştirmekle ve sonsuz gerçekler olarak ilân etmekle yetinirler.» K. Marx, *Capital*, Penguin basımı, 1976, s. 174n (Türkçesi: *Kapital*, (Mehmet Selik Çevirisi) c. 1, k. 1, Odak Yayınları, Ankara, 1974, s. 142n).

ele alınacaktır.

Smith, kapitalist toplumun iktisadi anatomisinin incelenmesine meta üretiminin temel kavramlarını (işbölümü, mübadele v.b.) araştırarak girer. Baş eseri ve iktisat biliminin ilk sistematik ürünü olarak kabul edilen *Ulusların Serveti* (*The Wealth of Nations*) adlı kitabının ilk dört bölümü, bu kavramlara ayrılmıştır. Smith'in bu analizi bir anlamda, günümüze kadar tüm burjuva iktisadının çerçevesini belirleyen bir önkabulün mantıkî temelini attığı için son derece önemlidir.

Analizin odak noktası işbölümü ile mübadele arasındaki ilişkidir. Smith'e göre mübadele, yani üreticilerin ürünlerini karşılıklı olarak değişmesi insan doğasındaki belirli eğilimlerin bir sonucudur: insanın her faaliyetini iletişim ve mübadele çerçevesinde gerçekleştirme yolunda bir eğilimi vardır. Takas ve mübadele eğilimi, işte bu doğal eğilimin iktisadî faaliyet alanında aldığı özel bir biçimden ibarettir.

Böylece mübadele ile işbölümü arasında zorunlu bir bağıntı kurulmuş, birincisi ikincisinin gerekli koşulu haline getirilmiş olmaktadır. Smith'in bu analizinin vargısı açıktır: üretici güçlerin belirli bir gelişme aşamasında ortaya çıkan işbölümünün varolduğu her yerde mübadele de zorunlu olarak varolacağından, meta üretimi ve onun en gelişmiş biçimi olan kapitalist üretim tarzı sonsuza dek varlığını sürdürecektir. Bu, tüm burjuva iktisadının temel önkabulüdür.

Bu şekilde tanımlanan bir teorik alan içinde Smith iki soruya cevap arar: Birinci soru, mübadele içinde malların birbirlerine karşı değerlerinin belirlenmesiyle ilgilidir. Bu soruya Smith'in getirdiği cevap oldukça karmaşıktır: Bir ilk adım olarak değeri malların üretimi için gerekli emek miktarıyla ilişkilendirdikten hemen sonra, bununla özdeş olduğunu düşündüğü bir ikinci ölçütü de paralel olarak geliştirmiştir: bir malın «emrettiği», yani satın alabildiği emek miktarı! Bu iki kavram arasındaki ilişki ve çelişkinin niteliği ne olursa olsun, asıl önemli olan Smith'in analizinin sonunda, her iki ölçütün de kapitalist toplumda geçerli olmadığına karar vermesi ve başlangıçtaki emek değer teorisinin yerine maliyetler tarafından belirlenen bir doğal fiyat teorisini benimsemesidir.

İkinci soruya gelince, Smith'in asıl amacı şüphesiz bu soruyu çözmektir. Bu soru toplumsal ürünün artışının (yani günümüz iktisadının deyimiyle büyümenin) açıklanmasıyla ilgilidir. Smith'in bu soruya getirdiği cevap, ayrıntılarından arındırılarak, sermaye birikiminin kapitalist toplumda toplumsal ürünün artışının gerekli koşulu olduğu biçiminde özetlenebilir. Sermaye birikiminin gelişimini belirleyen ise toplumun «üç büyük sınıfı» (kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri) arasındaki bölüşümdür: bu bölüşüm içinde kapitalistlerin payı olan kâr, birikimin tek kaynağını oluşturduğundan, kâr oranının gelişimi toplumun bir bütün olarak geleceği konusunda belirleyici bir yer kazanmaktadır. Bu cevap çok önemlidir: Burada, sermaye birikimi ve bunun kaynağı olan kâr kapitalist toplumun hayat sürecinin merkezi olarak ortaya çıkmakta, aynı zamanda tüm toplumun «genel çıkarı» ile kapitalistin «özel çıkarı»nın özdeşliği ilk kez «bilimsel» olarak göste-

rilmektedir.⁶

Ricardo'nun teorisi Smith'in analizi bıraktığı noktadan kalkar. İki anlamda: birincisi, Ricardo'nun sorunsalını belirleyen, Smith'in kurduğu çerçeve ve vardığı sonuçlardır. Çağının tüm iktisatçıları gibi Ricardo, teorik alanını Smith'den olduğu gibi devralır. Smith'in kapitalist toplumun doğası, işbölümünün önemi ve mübadeleyle zorunlu bağları konusundaki tüm önermeleri Ricardo için birer varsayımdır; bunlar hakkında en ufak bir soru dahi sormaz Ricardo. Bu genel çerçeve içinde Smith'in büyüme ile sermaye birikimi, bu sonuncusu ile kâr arasında kurduğu ilişkiye de olduğu gibi katılır. Onun da temel sorunsalı toplumsal ürünün sınıflar arasında bölüşümü ile büyüme arasındaki ilişkidir. Ne var ki, Smith/Ricardo ilişkisinin ikinci yönü burada ortaya çıkar: Smith, bölüşümün sermaye birikimi üzerindeki belirleyici etkisini tutarlı bir biçimde açıkladığı halde, sermaye birikimi sürecinin bölüşüm üzerindeki etkisini analiz edememiştir. Oysa birikim süreci içinde bölüşümün gelişmesinin kendi kurduğu teorik çerçeve içindeki önemi açıktır: Kâr oranının zaman içindeki devinimi kapitalist toplumun tüm hayat sürecini belirler bu teorik çerçevede. Ricardo'nun sorunsalı işte Smith'deki bu boşluğun yerini doldurmaya yönelir: Teorisinin baş sorunu birikim içinde bölüşümün ve özellikle de kâr oranının gelişimini incelemektir. Başeseri *Siyasal İktisadın ve Vergilemenin İlkeleri*'nde (*Principles of Political Economy and Taxation*, ilk basımı 1817) bu ana sorunsalını ünlü bir bölümde şöyle dile getirir Ricardo: «... toplumun değişik dönemlerinde, yeryüzünün toplam ürününün, rant, kâr ve ücretler adı altında,... sınıfların her birine verilecek olan oranları köklü olarak değiştirecektir... Bu dağılımı düzenleyen yasaları belirlemek Siyasal İktisadın ana sorunudur»⁷.

Bu bölüm, siyasal iktisadın sorunsalını, en olgun biçimini aldığı iktisatçının kaleminden sergilediği için son derece önemlidir. Aşağıda, siyasal iktisadın eleştirisi kavramının araştırılmasında bu noktanın önemi ortaya çıkacaktır.

Kapitalist toplumda bölüşümün incelenmesi, siyasal iktisadın alanına son derece önemli bir ikinci ögenin, değer teorisinin de katılmasını zorunlu kılar.⁸ Bunun nedeni, bu toplumda sınıflar arasında her türlü iktisadî ilişkinin metaların mübadelesi yoluyla kurulması yani metaların değerleri üzerinde temellenmesidir.

6 Bu «özdeşlik» burjuva ideolojisinin en güçlü öğelerinden biridir. Çok uzağa gitmeden, günümüz Türkiyesinde «sanayileşme» adı altında, sınıfsal ilişkilerden bağımsız bir görünüm altında bir amaç olarak sunulan süreç, gerçekte sermaye birikiminin önündeki engelleri yıkarak daha hızlı bir biçimde gelişmesinin ideolojik ifadesinden başka bir şey değildir.

7 *Principles of Political Economy and Taxation*, Penguin, Harmondsworth, 1971, s. 49.

8 Sraffa'nın getirdiği yeni bir Ricardo yorumu, Ricardo'nun daha erken bir eserinde (*Essay on Profits - Kârlar Üzerine Bir Deneme*, 1815) bölüşümü değer sorununa girmeden analiz ettiğini ileri sürer. Burada bu konunun tartışılmasına girilmeyecektir. Sraffa'nın yorumu için bk. «Introduction», *The Works and Correspondence of David Ricardo*, c. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1950.

Değer teorisi, Ricardo ile Smith'in ikinci ayrılık noktasını oluşturur: Ricardo, Smith'i tutarsızlıkla suçlayarak kendi analizini bir malın değerinin üretimi için harcanan emek miktarı tarafından belirlendiği önermesi üzerine yerleştirir. Bu önermenin önemi açıktır: Ricardo, malların birbirlerine karşı değerini açıklarken, fiyat oluşumunu kapitalistlerin algıladığı biçimler içinde araştırmaktan kaçınmaktadır. Kapitalist açısından malın fiyatı, üretim için gerekli parasal maliyetlerin üzerine toplumda geçerli olan ortalama kâr oranının eklenmesi yoluyla belirlenir. Oysa Ricardo, fiyatı bu verilmiş yüzey biçimi içinde olduğu gibi almaz: Malların birbirlerine karşı görelî değerlerinin üreticilerin üretim içinde harcadıkları emek miktarlarıyla belirlenimini temel alır. Bu, siyasal iktisad, kapitalist toplumu yüzdeye görünen kategoriler aracılığıyla anlamaya çalışan bayağı iktisata göre üstün kılan özelliğidir. Buna karşılık, Ricardo için malların üretimi için gerekli emek ile malların değeri arasındaki bu ilişki bir varsayımdır. Değer ile emeğin ilişkisi hiçbir zaman araştırılmaz, doğrudan doğruya bir postüla olarak kabul edilir. Bu postülanın ardında yatan gerçekliği açıklayabilecek bir akıl yürütmeye siyasal iktisat çerçevesinde rastlamak mümkün değildir.

Marx'ın eleştirisine giriş

Adam Smith ve Ricardo'da en önemli temsilcilerini bulan klasik siyasal iktisat ile Marx'ın eseri arasında önemli yönlerden bir süreklilik ilişkisinden söz edilebilir. Marx, bir anlamda, kapitalist üretim tarzının analizini, klasik siyasal iktisadın içsel sınırları dolayısıyla durduğu noktadan kalkarak gerçekleştirmiş ve bu okulun teorik yaklaşımını mantıkî sonucuna götürmüştür.⁹ İktisadî düşünce tarihinin bütünü gözönüne alındığında, bu gerçek daha da belirgin olarak ortaya çıkar: Emek değer teorisi Smith ve Ricardo'dan geçerek Marx ile birlikte doruğuna yükselir ve bu andan sonra burjuva iktisadî tarafından tümüyle terkedilir. Bu durum, Marx'ın siyasal iktisadın eleştirisinden klasik teorinin bazı eksik yönlerinin sağlam bir mantıkî süzgeçten geçirilerek düzeltilmesini anladığı yolunda bir görüşe temel olmuştur. Bu görüş şöyle de formülleştirilebilir: klasik iktisadın teorik çerçevesi geçerlidir (emek değer teorisi, sınıflar arası bölüşüm mücadelesi v.b.); ama bu teorik çerçeve içinde vardığı bazı sonuçlar yanlıştır. Marx işte bu yanlışları eleştirmiştir.

Marx'ın gerek Smith'in, gerekse Ricardo'nun eserinde bulduğu teoriyi birçok özgül yönü dolayısıyla eleştirdiği doğrudur. Para konusunda, rant konusunda, sermayenin öğeleri konusunda, emek/emekgücü ayırımı konusunda ve daha birçok konuda Marx, klasik iktisadın analizlerini yetersiz bulur, bu analizlerin yerine yenilerini önerir. Bütün bunların ötesinde, değer ile üretim fiyatı arasında, artık-

⁹ Marx, *Kapital*'in ikinci Almanca basımı için yazdığı sönsözde Rus yazar N.I. Ziber'in şu yargısını onaylayarak aktarır: «Daha 1871'de Kiev Üniversitesi siyasal iktisat profesörü N.I. Ziber benim değer, para ve sermaye teorimin ana çizgileriyle, Smith-Ricardo öğretisinin zorunlu bir gelişimi olduğunu göstermişti», *Kapital*, a.g.y., s. 99. (Türkçesi: *Kapital*, a.g.y., s. 45).

değer ile kâr arasında geliştirdiği ayırımla, klasik değer teorisinin yalpalamalarını, yanlışlarını, kararsızlıklarını açık bir biçimde ortaya koyar ve aşar. Ne var ki, bütün bunları yapmakla, dolayısıyla emek değer teorisini mantıkî bir tutarlılığa, bütünlüğe kavuşturmakla birlikte, Marx klasik siyasal iktisadın temel çerçevesinin doğru olduğunu kabul etmez. Aksine: Marx'ın Smith ile Ricardo'da yarım kalanı tamamlayabilmesini, tutarsız olanı tutarlılığına kavuşturabilmesini **mümkün kılan**, kapitalist üretimin analizine onlardan çok değişik bir bakış açısı, köklü olarak farklı bir yöntem ile yaklaşmış olmasıdır.

Bu köklü farklılığın niteliğini anlayabilmek için işe siyasal iktisadın sorunsalını irdelemekle girişmek gerekir. Bu sorunsalın kapitalist toplumda malların değerinin oluşumu ve toplumsal ürünün sınıflar arasında bölüşümü tarafından belirlendiği yukarıda görülmüştü. Ne var ki, değer ve bölüşüm kategorileri olan kâr, rant, ücret v.b.'nin belirlenimini araştıran siyasal iktisat, bu kategorilerin kendilerinin niteliği üzerinde hiç düşünmez. Bunları **veri** olarak alır. Bunun nedeni siyasal iktisatçıların kapitalist toplumun kategorilerini tarihî olarak belirlenmiş, geçici bir toplum türüne ait toplumsal biçimler olarak değil, **doğal biçimler** olarak düşünmesidir. Bir kez bu kabul edildiğinde bu biçimler genel, değişmez ve evrensel olarak geçerli bir nitelik kazanırlar. Dolayısıyla, siyasal iktisat açısından, bunların hangi tarihî koşullar altında ortaya çıkacakları ve varlıklarını sürdürebilecekleri bir sorun niteliğini taşımaz: bunlar, kaçınılmaz olarak, siyasal iktisadın **teorik sorunsalının, araştırma alanının dışında kalacaktır.**

Marx'ın siyasal iktisada yönelttiği eleştirinin **başlangıç noktasını** kapitalist ilişkilerin **tarihîliği** oluşturur. Bu ilişkiler ve bu ilişkilerin teorik ifadesi olan kategoriler belirli tarihî koşullar altında ortaya çıkar ve geçmişteki tüm öteki ilişkiler gibi, ancak bu tarihî koşullar altında geçerlidir: bu koşullar ortadan kalktığında kapitalist toplumsal ilişkiler de yerini yeni ilişkilere bırakır. Kısacası, Marx, siyasal iktisadın, kapitalizmi tarihî geçerliliği sınırlı olan bir **üretim tarzı** olarak anlayamamasını eleştirmekle başlar işe.

Siyasal iktisadın eleştirisi kavramının içeriği genellikle bu başlangıç noktasıyla sınırlanmıştır: bu anlayışa göre, Marx kapitalist üretim tarzında geçerli olan kategorilerin evrensel değil tarihî olduğunu göstermiştir. Siyasal iktisattan ayrıldığı nokta budur. Bu görüş, Marx'ın eleştirisini bu eleştirinin başlangıç noktasına indirgediği için siyasal iktisadın eleştirisi kavramını gerçek ve en önemli boyutları içinde kavrayamaz.

Kavramın gerçek içeriğini geliştirmeye geçmeden önce, bu başlangıç noktasının önemli bir yönüne dikkati çekmek gereklidir. Klasik siyasal iktisadın, özellikle de bu okulun tarih bilinci en gelişmiş üyesi olan Adam Smith'in, kapitalizmin insanlık tarihinin ta başlangıcından itibaren geçerli olduğunu ileri sürüleceğini düşünmek mümkün değildir. Kaldı ki, bu tür bir yanılsamanın, kapitalizmin hemen hemen evrensel biçim haline geldiği günümüz dünyasına

karşıt olarak, bu üretim tarzının toplumsal hayatı yeni yeni ele geçirdiği, bu süreç içinde sürekli olarak eski toplumsal biçimlerle yüzyüze geldiği bir çağda ortaya çıkması çok güçtür. Gerçekten de, klasik siyasal iktisadın teorik öncüllerini geliştiren Smith, insanlığın geçimini sağlama tarihinde dört ayrı aşamadan geçtiğini belirtir: avcılık, çobanlık, tarım ve ticaret.¹⁰ Kapitalist toplum, iktisadî faaliyetin bu dördüncü türünün geçerli olduğu bir toplumdur. Smith'in deyişiyle, her insanın bir dereceye kadar bir «tüccar», toplumun ise gerçek anlamıyla bir «ticarî toplum» haline geldiği tarihî aşama.¹¹ Böylece, ilk bakışta, Smith'in kapitalizmi insanlığın üretim faaliyetinin ne doğal, ne de evrensel biçimi olarak kabul etmediği söylenebilecektir. Ricardo'ya gelince, bu yazarın değer teorisini tümüyle Smith'in kurmuş olduğu teorik çerçeve içine yerleştirmiş olduğu yukarıda belirtilmişti. Ricardo'nun bu genel çerçeveden burada ayrıldığını düşündürecek bir belirti yoktur. Kaldı ki, o da aynen Smith gibi bir «ilkel toplum» soyutlamasına başvurmuştur, kapitalist topluma karşıt olarak.

Bu gerçekler göz önünde tutulduğunda Marx'ın siyasal iktisat eleştirisinin daha baştan bir yanılgıdan kaynaklandığı, eleştirinin temelini ortadan kalktığı düşünülebilir. Görünüşe bakılırsa, siyasal iktisat kapitalizmi öbür üretim tarzlarının yanısıra, onlarla aynı statüde özgül bir üretim tarzı olarak görmüş ve analiz etmiştir. Bu görünüş bazı yazarların klasiklerde emek değer teorisinin varlığını bir tür tarihî maddeciliğe bağlamalarına bile yol açmıştır: Örneğin, Meek, Smith'in sadece emek değer teorisinin değil, tarihî maddeciliğin de temelini attığını ileri sürmüştür.¹² Maddeci tarih anlayışı Marx'ın düşünce tarihindeki en özgül katkılarında birini oluşturduğuna göre eğer bu görüş mantikî sonucuna götürülürse, A. Smith'in Marx-öncesi bir Marksist statüsünü kazanması gibi bir paradoksa da yol açabilir.

Gerçekte bu anlayış Marx'ın siyasal iktisat eleştirisinin yanlış bir biçimde yorumlanmasının basit bir ürünüdür. Klasik iktisatçıların kapitalizm öncesinde insanlığın üretim faaliyetlerinin başka biçimler altında sürdürülmüş olduğu yolundaki görüşlerinin varlığını Marx hiçbir zaman yadsımamıştır. Eleştirisi bambaşka bir temelden kaynaklanır: Siyasal iktisatçıların yanılgısı, kapitalist ilişkilerin **insan doğasına uygun**, bu yüzden de evrensel ve sonsuz olduğu varsayımından kalkmalarıdır. Geçmişte başka tür üretim faaliyetleri, biçimleri varolmuş olabilir. Ancak bunlar bir yandan «erken ve az gelişmiş» bir aşamanın ürünüdür: Yani insanlığın ilkel bir aşamasına uygun düşer.

Bir yandan da, insanın tarih içinde kendini ağır ağır gerçekleştiren doğal eğilimlerine uygun olmadığı için yapaydır, geçicidir bu üretim aşamaları. Marx

10 A. Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (1758), c. 1., s. 23. Aktaran A. Skinner, «Introduction», *The Wealth of Nations*, Penguin, 1973, s. 21. Bu ayırım Smith'in de üyesi olduğu İskoç Tarihçi Okulu'nun genellikle kabul ettiği bir sınıflandırmaya dayanır.

11 *The Wealth of Nations*, a.g.y., s. 126.

12 R. Meek, «The Scottish Contribution to Marxist Sociology», *Economics and Ideology and Other Essays*, Chapman and Hill, 1967.

Devrimci Marksizm

siyasal iktisatçıların bu yaklaşımını şöyle özetler:

İktisatçıların çok garip bir yöntemi vardır. Onlar için sadece iki tür kurum mevcuttur: yapay kurumlar ve doğal kurumlar. Feodalitenin kurumları yapay kurumlardır, burjuvazinininkiler ise doğal kurumlar. Bu açıdan, iki tür din tanıyan dinbilimcilere benzerler: onlar için de kendilerinininkinin dışındaki tüm dinler insanların bir uydurmasıdır, ama kendi dinleri Tanrı buyruğudur... Yani, **tarih varolmuştur ama artık yoktur.**¹³

Böylece, siyasal iktisadın hangi anlamda «doğal» bir üretimi incelediği de anlaşılmaktadır. Başka üretim örgütlenmeleri, insan doğasına uygun olmadıkları, insan doğasında eğilim halinde varolan potansiyelleri karşılayamadıkları için ortadan kalkmışlardır. Ama «ticari toplum» insan doğasına uygundur: Bu yüzden de insanların evrensel ve sonsuz olarak bu ilişkiler içinde yaşamaları kaçınılmazdır.¹⁴ Bu yaklaşımın en iyi örneği Adam Smith'in işbölümünün gerekli koşulu olarak sunduğu mübadeleyi insan doğasındaki içkin eğilimlere bağlayarak, kapitalizmi ebedileştirmesidir. Marx mübadele ile işbölümü arasında kurulan bu ilişkiyi eleştirir.¹⁵ Gelişmiş bir işbölümü meta üretimi olmadan da varolabilir. İşbölümünün varlığında mübadelenin hangi tarihî koşullar altında ortaya çıkacağına aşağıda geri dönelecektir. Bu tarihî koşullar varolduğu içindir ki mübadele (meta üretimi) kapitalist üretim tarzının temel toplumsal biçimi olarak ortaya çıkar. Ama Smith, kapitalist toplumun bu özgül yönünü evrenselleştirir akıl yürütmesiyle. İşte Marx'ın siyasal iktisatta eleştirdiği anlayış budur: Kapitalizmi tarihî olarak belirlenmiş, öbür üretim tarzlarıyla aynı statüde, onlar gibi belirli bir hayat süreci olan bir üretim tarzı olarak anlayamaması. Kapitalizm insanlığın sürekli olarak yönelmek istediği ve doğasına uygun olduğu için hiç ayrılmayacağı bir durumdur siyasal iktisat için. Marx'ın Proudhon'u eleştirirken yazdığı şu satırlar tüm siyasal iktisada bakışı için geçerli sayılabilir:

Böylece siyasal-iktisadi kategorileri gerçek, geçici, tarihî toplumsal ilişkilerden çıkarsanmış soyutlamalar olarak düşünmek yerine, Bay Proudhon, mistik bir altüst etme işlemiyle, gerçek ilişkilerde bu soyutlamaların ete kemiğe bürünüşünden başka bir şey bulamamaktadır. Bu soyutlamalar ise, dünyanın başlangıcından beri Tanrı Baba'nın bağrında uyuya kalmış formüllerdir.¹⁶

13 *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, 1975, s. 126-127. Marx bu önemli bölümü *Kapital*'in bir dipnotunda yeniden aktarır. Bk. *Capital*, I, s. 175n. Metindeki çeviri bu son eserden yapılmıştır (*Kapital*, a.g.y., s. 143n).

14 Klasik siyasal iktisadın «son büyük temsilcisi Ricardo, sınıf çıkarlarının, ücret ile kârın, kâr ile rantın çelişmesini safdil bir biçimde toplumsal bir doğa yasası sanarak, bu çelişkiyi nihayet (bilinçli olarak) araştırmalarının başlangıç noktası haline getirdi. Ama bu katkıyla birlikte, burjuva iktisat bilimi ötesine geçemeyeceği sınırlara varmıştı.» *Kapital*'in ikinci basımına sonsöz, *Capital*, I, s. 96 (*Kapital*, a.g.y., s. 41).

15 «İşbölümü meta üretimi için gerekli bir koşuldur, ama tersi doğru değildir: meta üretimi toplumsal işbölümü için gerekli bir koşul değildir.» *Capital*, I, 132 (*Kapital*, a.g.y., s. 89).

16 «Annenkov'a mektup», 28 Aralık 1846, K. Marx/F. Engels, *Lettres sur «le Capital»*, Editions Sociales, 1964, s. 32.

Siyasal iktisadın eleştirisi

Kapitalist toplumun kategorileri, siyasal iktisat çerçevesinde olduğu gibi doğal kategoriler olarak görüldüğünde bilim için bir sorun oluşturmaz. Oysa aynı kategoriler, başka bütün üretim tarzlarının kategorileri gibi tarihî olarak belirlenmiş, geçici kategoriler olarak görüldüğünde bilimsel analiz için ortaya yepyeni bir sorun çıkar. Eğer bu kategoriler ancak belirli bir tarihî koşullar demeti altında geçerli ise, bu tarihî koşulların, bu özgül ilişkilerin anlaşılması teorik açıdan **öncelik** kazanır. Bu ilişkilerin birer özgül tarihî biçim olarak anlaşılmasından önce ve bağımsız olarak toplumsal hayatın bu ilişkiler çerçevesinde nasıl devindiğini anlamak imkânsızdır. Bu durumda, siyasal iktisatçılar için birer **varsayım** olan toplumsal biçimler, Marx için **sorunun kendisi** haline gelir. Engels'in deyişiyle, ötekilerin «bir **çözüm** gördüğü yerde (Marx) bir **sorundan** başka bir şey görmemiştir».¹⁷

Siyasal iktisadın eleştirisi kavramının gerçek anlamı burada yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Bu kavramı, Marx'ın kapitalizmin tarihîliğini vurgulamasıyla sınırlamak, sorunu son derece eksik koymak demektir: Siyasal iktisadın eleştirisi bunun **ötesine** gider. Bu eleştiri açısından gerekli olan, kapitalist toplumun ilişkilerinin ve bu ilişkilerin birer ifadesi olan kategorilerin **araştırmanın temel konusu** haline getirilmesidir.¹⁸ Bilim, sadece değerlerin oluşumunu ve bölüşümü anlamaya çalışmakla yetinemez klasik sorunsalda olduğu gibi. Amaç, sözkonusu toplumsal ilişkilerin hangi tarihî koşullar altında varolabileceğini, varlıklarını hangi süreçler aracılığıyla sürdüreceğini ve hangi yeni koşullar altında yeni, farklı toplumsal ilişkilere dönüşebileceğini araştırmaktadır. Oysa kapitalist ilişkilerin tarihî varoluş koşullarının ne olduğu sorusunu bile sormayan iktisatçılar, sadece bu ilişkilerin varsayıldığı durumda ortaya çıkan **nicel** yasaları araştırmışlardır. İki yaklaşım arasındaki farkı ve siyasal iktisadın eleştirisinden ne anlaşılması gerektiğini en özlü biçimde Marx'ın kendisi şu bölümde ortaya koyar:

Bizim bakışımız, kapitalist sisteme hapsolmuş oldukları için, kapitalist ilişkiler içinde nasıl üretildiğini görebilen, ancak bu **ilişkinin kendisinin** nasıl üretildiğini ve aynı zamanda kendi çözümlüşünün maddî koşullarını nasıl yarattığını anlayamayan iktisatçılardan...temel olarak farklıdır... Onların aksine, biz sermayenin hem nasıl ürettiğini, hem de nasıl üretildiğini görmüş bulunuyoruz.¹⁹

17 F. Engels, «Préface», *Le Capital*, c. 2., Bölüm 1, Editions Sociales, 1974, s. 21.

18 Bu anlamıyla siyasal iktisadın eleştirisine Marx henüz 1844'de kaleme aldığı fakat ancak 1932'de yayımlanan *İktisadî ve Felsefî Elyazmaları*'nda girer ilk kez. Bu gençlik eserinde eleştirinin temeli büyük bir açıklıkla atılır ve Marx'ın teorik tasarımının programı çizilir: «Siyasal iktisat özel mülkiyet gerçeğinden kalkar. Bu gerçeği açıklamaz. (Vardığı) yasaları anlamaz, yani bunların nasıl özel mülkiyetin doğasından ileri geldiğini göstermez... açıklaması gerekeni varsayar... Bizim şimdi özel mülkiyet, açgözlülük, emek, sermaye ve toprak arasındaki ayrılık...bütün bu yabancılaşma sistemi ile para sistemi arasındaki temel ilişkiyi kavramamız gerekiyor.» «Economic and Philosophical Manuscripts», *Early Writings* içinde, L. Colleti (der.), Penguin, 1975, s. 322-323. (Türkçe kaynak: 1844 *El Yazmaları*, çev. Murat Belge, Payel Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 65-66.)

Devrimci Marksizm

Araştırma konusunun kendisindeki bu değişikliğin Marx'ın teorisi açısından sonuçları çok önemlidir. Smith ve Ricardo'da da varolan emek değer teorisinin sorunsalı tümüyle değişmiştir böylece. Siyasal iktisatçıların değer teorisinin sorunsalı, görelî değerlerin oluşumu, toplumsal ürünün bölüşümü ve büyümesi çevresinde odaklaşır, bunlarla sınırlıdır. Marx'ın teorik alanı hem daha genişdir, hem de odak noktası değişmiştir: klasiklerin ilgilendiği sorunları terketmemiştir Marx, sorunsalı o sorunları da içerir. Ama bu yeni sorunsalın asıl dikkati üretim ilişkilerinin üretimi ve yeniden-üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır. Sorun, doğan, gelişen ve yerini yeni bir üretim tarzına bırakacak olan bir tarihî bütün olarak kapitalizmi, kapitalizmin devinim yasalarını anlamaktır.²⁰

Bu yeni sorunsal çerçevesinde düşünüldüğünde Marx'ın siyasal iktisat ile ilişkisi çok farklı bir ışıktaki görülecektir. Artık sözkonusu olan Marx'ın klasik iktisadın şu ya da bu yanını, örneğin rant teorisini ya da üretim fiyatı teorisini eleştirmesi, düzeltmesi değildir. Marx'ın sorguya çektiği, siyasal iktisadın olumsal, kusurlu bazı yönleri değildir, temel teorik çerçevesidir, araştırdığı konuyu anlamaya elverişli **bir bilim olarak statüsüdür.**²¹

Bu nedenle, Marx'ın teorisini, bütünü bir yana, **sadece değer teorisini** bile bir «iktisat teorisi» olarak sunmaya çalışanlar yanılmaktadırlar. Değer teorisinin konusu öncelikle birer özgül tarihî/toplumsal biçim olarak kapitalist ilişkilerin hayatıdır. Marx önce bu biçimlerin hangi tarihî koşullar altında varolduğunu ve varlığını sürdürdüğünü araştırır: *Kapital*'in konusu her şeyden önce meta üreticileri arasındaki ilişkilerin (değer) ve kapitalistlerle ücretli emekçi arasındaki ilişkinin (sermaye) nasıl üretildiğini ve yeniden üretildiğini araştırmaktır. Bu araştırmanın temeli üzerinde kapitalist üretim tarzının devinim yasalarını inceler Marx: amacı, tarihî olarak geçici bir nitelik taşıyan bu toplumsal biçimlerin çözümlenmesinin, yerini yeni biçimlere terketmesinin koşullarını araştırmaktır. Görelî değerlerin (fiyatların) oluşumu, bölüşümün nicel belirlenimi, kapitalist ekonominin nicel büyüme hızı, kısacası iktisat biliminin asal konuları hep ikincildir Marx için. Şu anlamda ikincil: bu belirlenimler, kapitalist üretim tarzının tarihî devinimini etkilediği sürece şüphesiz önemlidir. Ama bu önemleri kendiliğinden gelmez: Bu etmenler biçimlerin deviniminin, bir biçimden öbürüne geçişin temelini hazırladığı ölçüde Marx için önemlidir.²² Bu yüzden Marx'ın bilimi, top-

19 K. Marx, *Un chapitre inédit du Capital*, 10/18, Paris, 1971, s. 264. Vurgu sonradan. *Kapital*'in yayımlanmamış altıncı bölümü olarak bilinen bu çok önemli metin, birinci cilt Marx tarafından yayına hazırlanırken bir kenara bırakılmış, ancak 1933'de Almanca ve Rusça olarak yayımlanmıştır. İngilizce çevirisi ilk kez *Kapital*'in birinci kitabının Penguin basımı içinde yer almıştır (s. 949-1084).

20 E. Mandel, «Introduction», K. Marx, *Capital*, c. 1, Penguin, içinde, s. 12.

21 S. Veca, *Marx e la critica dell'economia politica*, Il Saggiatore, 1973, s. 48.

lumsal ilişkilerin genel bilimidir. Bu, iktisadı kısmî olarak içine alan ama onu eleştiren, tek-yanlılığını aşan bir bilimdir.

Bir örnek: bir üretim ilişkisi olarak değer

Marx'ın değer teorisine getirdiği yeni sorunsalın tüm zenginliği içinde kavranması, ancak bu teori çerçevesinde gerçekleştirdiği derin analizin bütünü ile anlaşılmasından sonra mümkün olabilir. Teorinin bu sayısız boyutunun tek bir yazı çerçevesinde ele alınamayacağı açıktır. Buna karşılık, Marx'ın yeni yaklaşımı ile ne tür sorunların çözümüne yöneldiği ve bu sorunların siyasal iktisadın sorunlarından nasıl farklılaştığı da, Marx'ın kendi teorik yaklaşımı incelenmeden anlaşılabilir. Dolayısıyla burada Marx'ın özgül yaklaşımının bir örneği olarak, tüm teorik yapısının **temeltaşı** olan değer kavramı kısaca geliştirilecektir. Ancak bu kavramın Marx'ın teorisinin tüm zenginliği içinde tanınması için kesinlikle **yetersiz olduğu** vurgulanmalıdır. Belirtildiği gibi, bu sadece bir **örnek** olarak düşünülmüştür.

Soruna Marx'ın, siyasal iktisatçıların teorik çerçevesinin yanlışlığını ileri sürerken yaptığı bir gözlemlerle girmek yararlı olabilir: Marx, iktisatçıların bu temel boşluğunun nedenini kısaca «kapitalist topluma hapsolmuş» olmalarına bağlamıştır yukarıda alıntıda²³. Gerçekten, siyasal iktisadın sorununun temelinde görüş alanının kapitalist toplumun biçimleriyle sınırlı olması yatmaktadır. Oysa kapitalizmi insanlık tarihinin belirli bir aşaması olarak anlamının önkoşulu, ilk aşamada analizin kapitalist üretim tarzının özgül koşullarından soyutlanması, bu üretim tarzının da kendinden öncekiler gibi **dışarıdan, eleştirel** bir bakış açısı ile incelenmesidir²⁴. Bu yapılmadıkça, başlangıç noktasını oluşturan kapitalist biçimler tarihdışı, evrensel biçimler olarak algılanacak, kapitalist toplum özgüllüğü içinde tanınamayacaktır. Marx'ın bu eleştirel bakış açısına sahip olmasını mümkün kılan teorik temel, maddeci tarih anlayışıdır²⁵.

Marksist anlayış dışındaki tüm öteki tarih görüşlerinin bir ortak yanı vardır:

22 Marx'ın *Kapital*'in ikinci Almanca basımına yazdığı sonsözde bir yorumcudan onaylayarak aktardığı («burada diyalektik yöntemden başka neyi anlatıyor ki?») şu bölüm soruna açıklık getirmektedir: «Marx için önemli olan araştırdığı olguların yasasını bulmaktır; ancak onun için anlam taşıyan, verilmiş bir tarihi dönem içinde kesin bir biçime ve karşılıklı bir bağıntıya sahip oldukları ölçüde, sadece bu olguları yöneten yasa değildir. Onun için çok daha büyük önem taşıyan, bu olguların değişimlerinin, gelişmelerinin, yani bir biçimden öbürüne, bir dizi bağıntıdan ötekine geçişlerinin yasasıdır» *Capital*, c. I, s. 100 (Türkçe kaynak: *Kapital*, a.g.y., s. 47-49).

23 Bk. 19 no.lu dipnotun metni.

24 Marx'ın 1857 Önsöz'ündeki, çağdaş toplumun geçmişi anlamada bir anahtar olduğu yolundaki gözlemi (insan/maymun benzetmesi) yer yer yanlış anlaşılmıştır. Marx, orada, çok açık bir ifadeyle, ancak çağdaş toplumun özeleştirisinin başladığı yerde geçmişin de gerçek anlamıyla kavranabileceğini belirtmiştir. Böylece incelemenin başlangıç noktası bugünün toplumu değil, yarının toplumudur. Bk. *Grundrisse*, Penguin, 1973, S. 105-106.

25 Bu teorik temel in kaynağında yatan sınıf bakış açısının önemi aşağıda ortaya çıkacaktır.

Devrimci Marksizm

Tarihin belirleyici koşulları, süreçleri, faaliyetleri v.b. konusundaki seçimleri belirli bir rastgelelik taşır. Başka bir deyişle, eğer belirli bir noktanın ötesine kadar zorlanırsa, bu görüşlerin temelini araştırılmamış, sadece varsayılmış olduğu ortaya çıkar. Buna karşılık, Marx'ın maddeci anlayışı insanlık tarihinin her zaman varolan, mantıkî önkoşullarını araştırır: vardığı indirgenemez, kendisinden soyutlanamaz²⁶ temel, toplumsal üretim faaliyetidir. Tarihin varlığının önkoşulu olan insanlığın maddî yeniden üretimi, insanların doğayı mülkedinerek yeniden üretim araçlarını üretmelerini gerekli kılar. İnsanlık tarihinin bu gerekli koşuluna, tüm aşamalarının bu ortak yanına Marx «genel olarak üretim» adını verir. İnsanların doğayla zorunlu olarak girdikleri bu ilişki **gerçek** mülkedinme sürecidir. Bu sürecin tüm öğeleri, emek süreci, kullanım değerleri üretimi v.b. **her toplumda zorunlu olarak vardır.**

Ne var ki, hiçbir tarihî dönem «genel olarak üretim»in analizi yoluyla açıklanamaz. Farklı toplumlarda bu sürecin aldığı biçimler çok farklıdır. Üreticiler birbirleriyle çok farklı ilişkiler içindedir. Toplumsal yeniden üretim sürecinin kendi gerekleri bile üretimin bu ilişkiler içinde aldığı **toplumsal biçimlere** bağımlı duruma gelir. Üretim tarzı kavramı işte bu toplumsal biçimlerin, üretici güçlerin belirli bir gelişme düzeyiyle birlikte oluşturduğu bir bütündür. Bir üretim tarzı olarak kapitalizm bu niteliğiyle insanlık tarihinin bir altbölümüdür ve genel olarak üretimin özgül bir tarihî biçimi olarak anlaşılmalıdır.

Bu temel yaklaşım, Marx'ın kapitalizm analizinin her noktasına sinmiştir. Metanın ikiliğinden (kullanım değeri/değer) üretim sürecinin ikiliğine (emek süreci/değerlenme süreci) tüm analiz, kapitalist üretim tarzını **aynı anda** hem genel olarak üretimin devamı, hem de tarihî olarak özgül bir toplum olarak inceler. Ne var ki, buradaki amacımız açısından önemli olan Marx'ın bu yöntemle değer kavramına getirdiği açıklamadır. Marx'ın değer teorisinin temelinde de bu ikilik yatar: Yeniden üretimin toplumsal biçimi ne olursa olsun, her toplum üyelerinin emeğini farklı üretim faaliyetleri arasında yeniden üretimin gereklerini karşılayacak biçimde dağıtmak zorundadır. Teknik işbölümünün gelişmiş olduğu bir toplumda, eğer üretim için alınan kararlar merkezi bir eşgüdümüne tâbi değilse, bu kararları alanlar birbirlerinden bağımsız davranıyorsa, yani **özel üretim** geçerli ise, bu üreticilerin emeklerinin toplumsal emeğin öbür bölümleriyle ilişkisi ancak ürünlerinin birer meta olarak, yani değerleri aracılığıyla eşitlenmesi yoluyla kurulabilir. Böylece, gelişmiş bir işbölümü ile özel mülkiyetin bir araya geldiği kapitalist toplumda üreticilerin ürünlerini birer meta olarak mübadele etmeleri **gereklidir.** Değer, bu durumda, bireysel emeklerin kapitalist toplumda birbiriyle ilişki kurmasının özgül toplumsal **biçiminden** başka bir şey değildir. Kısacası değer, meta üreticisi topluma özgü bir **toplumsal ilişkidir.** Bu toplumda, Marx'ın

26 K. Marx/F. Engels, *The German Ideology*, International Publishers, 1969, s. 6-7 (Türkçe kaynak: *Alman İdeolojisi*, çev. Selahattin Hilav, Sosyal Yayınlar, 1968, s. 37 vd).

deyişyle, «birey toplumsal gücünü de, toplumsal bağına da cebinde taşır».²⁷

Marx'ın değer analizinin bu niteliğiyle, klasik emek değer teorisinin en uygun biçimini sunan Ricardo'nunkinden ne denli farklı olduğu açıktır. Daha önce de belirtildiği gibi, Ricardo emek ile değer arasındaki ilişkiyi hiç araştırmamış, malın değerinin, üretimi için harcanan emek miktarınca belirleneceği önermesini teorisinin bir **postülası** olarak kabul etmiştir. Burada emek ile değer ilişkisi dışsaldır, iki kavram arasındaki içsel bağıntı hiçbir zaman araştırılmaz²⁸. Marx'da ise bu içsel bağıntı açıkça belirir: Toplumsal soyut emek, değer içeridir (tözü), değer ise toplumsal emeğin kapitalist toplumda alması gerekli biçim. Marx siyasal iktisadın bu eksikliğini şöyle ifade eder:

Siyasal iktisat gerçi değeri ve değer büyüklüğünü, yetersiz bir biçimde de olsa, tahlil etmiş ve bu biçimlerin altında yatan içeriği keşfetmiştir. Ama, bu içeriğin neden bu özgül biçimi aldığı, yani emeğin neden değer ve emek zamanının ölçüsünün neden ürünün değerinin büyüklüğünde temsil edildiği sorusunu hiçbir zaman sormamıştır.²⁹

Böylece siyasal iktisat çerçevesinde, doğal ve sonsuz olduğu için araştırılmayan değer kategorisi bilimin sadece çerçevesini, başlangıç noktasını oluşturur. Marx ise bu kategorinin **kendisini** araştırma alanının merkezine getirmiş, bir toplumsal üretim ilişkisi olarak hangi tarihi koşullar altında ortaya çıkabileceğini, çıkması gerektiğini göstermiştir. Bu, teorisinin ilk adımında Marx'ın biliminin konusunun iktisat biliminin konusunun nasıl ötesine geçmiş olduğunu açıkça gösteren bir örnektir.

Kapitalist gerçekliğin eleştirisi

Bu ana kadar geliştirilen, akıl yürütme, şu gerçeği açık olarak ortaya koymuştur: Siyasal iktisatçılar kapitalizmin, tarihi olarak geçici toplumsal biçimlerini sonsuz ve doğal ilişkiler olarak görmüşlerdir. Marx siyasal iktisadın bu yönünü eleştirirken, ana konusu bu toplumsal biçimler olan yeni bir bilim kurmuştur. Tartışma burada durdurulursa, siyasal iktisadın eleştirisinin iktisat biliminin kuramsal statüsünü sorguya çeken bir bilimsel eleştiri olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu da kendi başına, son derece önemli bir sonuçtur: Marx'ın herhan-

27 *Grundrisse*, a.g.y., s. 157. Bu analizle birlikte, Smith'in işbölümü ile mübadele arasında kurduğu zorunlu ilişki de ortadan kalkar; artık arada bir ikinci koşul vardır: özel mülkiyet. Özel mülkiyetin olmadığı bir toplumda emeğin toplumsallaşması çok farklı yollardan olur.

28 H.G. Backhaus, «Dialectique de la forme de la valeur», *Critiques de l'Economie Politique*, 18, Ekim-Aralık 1974.

29 *Capital*, s. 174. Marx bunun nedenini aynı sayfada bir dipnotta şöyle açıklar: «Emeğin ürününün değer-biçimi burjuva üretim tarzının en soyut ama aynı zamanda en evrensel biçimidir... Dolayısıyla, eğer bu biçimi toplumsal üretimin sonsuz doğal biçimi olarak alırsak, değer-biçiminin ve dolayısıyla daha öte gelişmeleri, yani para-biçimi, sermaye-biçimi v.b. ile birlikte meta-biçiminin özgülüğünü zorunlu olarak gözden kaçırırız.» A.y., s. 174n. (Türkçe kaynak: *Kapital*, a.g.y., s. 141-142 ve 142n).

Devrimci Marksizm

gi başka bir iktisadî düşünce okuluyla birlikte ele alınamayacağını kesin olarak gösteren bir sonuç.

Ne var ki, son derece önemli olmakla birlikte, bu sonuç siyasal iktisadın eleştirisi kavramını tüm zenginliği içinde temsil etmeye engeldir. Marx'ın eleştirisinin en az birincisi kadar önemli başka boyutları da vardır. Bu boyutların araştırılması, kavramın tüm belirlenimleriyle birlikte anlaşılması için gereklidir.

Bu yeni alana yaklaşırken, en iyi başlangıç noktası şu sorudur: Bayağı iktisatçılara karşıt olarak, «gerçek ve gizli» ilişkileri derinlemesine araştıran, bunları keşfetmesine ramak kalan siyasal iktisat, bu ilişkileri neden teorik olarak doğru bir biçimde formüleştirememiştir? Özellikle Ricardo gibi kusursuz bir bilimsel titizlik ve soğukkanlı bir mantıkla çalışan bir iktisatçı neden çabalarında başarısızlığa uğramıştır? Maddeci bir anlayış, bu sorulara mutlaka bir cevap getirilmesini gerektirir: Bu yöntem, bilimsel teorilerin teorik eleştirisi ile yetinemez, bu teorilerin yerleştiği maddî çerçeveyi anlamak zorundadır. Eğer iki yüzyıl boyunca (Petty'den Ricardo'ya) bilimsel siyasal iktisat belirli sınırları bir türlü aşamamışsa, bunu iktisatçıların bireysel eksikliklerine bağlamak imkânsızdır; olayın toplumsal gerçeklikteki temelini araştırmak gerekir.

Bu soruya Marx'ın getirdiği cevabın temeli, siyasal iktisadın burjuva ideolojisi ile ilişkisine dayanır. Siyasal iktisat tüm bilimselliğine rağmen, burjuva ideolojisinin sınırları içinde hapsediği, dünyayı bu ideolojinin bakış açısından kavramaya çalıştığı için kapitalist toplumun gerçek, özsel toplumsal ilişkilerine varamaz. Marx'ın deyişiyle, «klâsik siyasal iktisat sorunların gerçek niteliğine karanlıkta sağa sola çarparak yaklaşır, ama bu niteliği hiçbir zaman bilinçli bir formülle ifade edemez. **Burjuva derisi içinde kaldığı sürece** bunu yapabilmesi imkânsızdır.»³⁰

Neden imkânsızdır? Yani burjuva ideolojisi, bir bilim olarak siyasal iktisadın neden sınırlamakta, kapitalist ilişkileri gerçek doğası içinde kavrayabilmesini engellemektedir? Bu soruya ancak, burjuva ideolojisinin kapitalist gerçekliğin kendisi ile ilişkisi araştırılarak cevap verilebilir. Siyasal iktisadın kapitalist ilişkileri anlayış biçimi burjuva ideolojisinin bir ürünüdür, ama bu ideolojik bakış açısının kendisi de kapitalist ilişkilerin yapısının bir sonucudur. Dolayısıyla, siyasal iktisadın temel yanılgıları, burjuva ideolojisinin yeniden üretiminin maddî temelini sürekli olarak yenileyen kapitalist gerçekliğin özgül doğasından kaynaklanır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin burjuva ideolojisini sürekli yeniden üretmesini sağlayan, bu ilişkilerin niteliğidir. Bu niteliğin temeli ürünün meta biçiminde yatar. Kapitalist üretimde üreticilerin emeklerinin, ancak ürünlerinin eşitlenmesi yoluyla toplumsal bir ilişki içine girdiği yukarıda değer kavramı incelenirken görülmüştü. Dolayısıyla, bu toplumda insanlar arasındaki ilişkilerin zorunlu ola-

30 *Capital*, c. I., s. 682. Marx'ın siyasal iktisadın boşluklarını, iktisatçıların burjuva ideolojisine tutsak olmalarına bağladığı daha önce de görülmüştü. Bk. örneğin 19 no.lu dipnotun metnindeki alıntı: «kapitalist sisteme hapsedilmiş oldukları için...»

rak aldığı biçim, **metalar arasında bir ilişkidir**. Metalar arasındaki ilişkiler insanlar arasındaki ilişkilerin zorunlu bir dolayımıdır. Böylece metalar dünyası üreticiler açısından bağımsız, üzerinde egemenlik kurulamayacak bir nitelik kazanır. Bu egemenlik basit bir yanılığın ürünü değildir: üreticiler, bu üretim tarzında, kendi ilişkilerinin ürünü olan metalar dünyasının **gerçekten** egemenliği altına girerler. Bu dünya, yani **piyasa**, tekil üreticilerin biçimsel bağımsızlığını ortadan kaldırır, onları kendine bağımlı kılar, egemenliğini her biri için «doğal bir yasa» biçiminde bütün ağırlığı ile duyurur³¹. Vurgulamakta yarar var: burada sözü edilen, bireylerin ruh durumu ya da ideolojik bakış açısı ile ilgili bir olgu değil, toplumun örgütlenişi ile ilgili **nesnel** bir gerçektir.

Meta fetişizmi teorisi ile birlikte kapitalist gerçeğin çok önemli bir yönü ortaya çıkar: Bu toplumda, üreticiler ürünlerinin egemenliği altındadır, özne ile nesne yer değiştirmiştir. Marx kapitalist toplumun bu özelliğine «altüst olma» adını verir. İlişkilerin bu «altüst» niteliği, ürünlerin üreticiler üstündeki egemenliği, insanlar arasındaki ilişkilerin özgül niteliğinin ürünlere, nesnelere atfedilmesine yol açar. Böylece, insanların dünyasına egemen olan ilişkiler nesnelere arasında ilişkiler olduğundan, bu ilişkilerin **doğal** ilişkiler olduğu, bu ilişkilerin tâbi olduğu yasaların **doğal** yasalar olduğu inancı gelişir. Kapitalist toplumun özgül sonuçları, üreticilere doğal ve sonsuz gerçekler gibi görünür. Bu toplumun kaçınılmaz olarak sonsuza dek süreceği tartışılmaz bir gerçek niteliği kazanır. Kısacası, **kapitalist gerçeklik bu toplumun sonsuzluğunu tartışmasız kabul eden burjuva ideolojisini üretir ve yeniden üretir**.

Bilimsel araştırmaları, siyasal iktisadın fetişizme hapsolme yanılığından metanın analizi aşamasında kaçınmasını mümkün kılmıştır. Siyasal iktisadın ayırıcı özelliği, metaların değerinde eşitlenenin üreticilerin emeği olduğunu görmesi, bunu tüm araştırmalarına temel yapmasıdır. Ne var ki, değer-biçiminin gelişmesiyle ortaya çıkan para-biçimi, sermaye-biçimi karşısında siyasal iktisat da, öbür tüm iktisat okulları gibi, kapitalist toplumun fetişist niteliğinin tutsağı olmuştur. Bunun en iyi örneği, bu okulun sermaye karşısındaki konumudur.

Kapitalist üretim tarzının ikili niteliği üretim sürecinde de belirir: Kapitalist üretim süreci hem bir emek süreci, hem de bir değerlenme sürecidir. Bir emek süreci: tarihin tüm dönemlerinde olduğu gibi kapitalist toplumda da üreticiler kullanım değerleri üretirler. Bir değerlenme süreci: Kapitalist toplumda üretimin amacı olan artık-değer (kâr) üretimi, üretim sürecinin her şeyden önce sermayenin genişlemesini, eski değerine yeni bir değer (artık-değer) katarak büyümesini sağlayan bir süreç olmasını gerektirir. Kapitalist üretim sürecinin bu ikili

31 Bu analizi çok «metafizik» bulanlar, son yıllarda Alman demir-çelik kodamanı Krupp'un ya da Fransız dokuma kralı Marcel Boussac'ın «piyasa koşulları» karşısında içine düştükleri aczi göz önüne alırlarsa, burada kapitalist toplumun, boyu bosu ne olursa olsun, bütün bireyleri açısından geçerli olan bir yasanın sözünün edildiğini anlarlar. Şüphesiz aynı şey işçiler için de sözkonusudur: bunalım anında, «piyasa koşulları» elvermediği için işçiler de ellerindeki tek metayı, emekgüçlerini, satamaz hale gelebilirler. Bunun burjuva toplumundaki adı «işsizlik»tir.

Devrimci Marksizm

özelliği, yani sürecin bir emek süreci olmakla birlikte aynı zamanda dolayimsız olarak bir değerlenme süreci olması, değerlenme sürecinin her üretim tarzının zorunlu bir ögesi olduğu inancını yaratır. Daha özgül olarak, sermayenin artık-değer elde edebilmesi için mutlaka üretim sürecini düzenlemesinin gerekliliği, bu süreç içinde işçiyi üretim araçlarıyla karşı karşıya getirir. Bu karşılaşma, artık-değer çıkarımı için gereklidir: Burada üretim araçları, işçinin karşısında sermayeyi temsil eder. Böylece, sermaye ile ücretli emeğin ilişkisi zorunlu olarak üretim aracı biçimindeki metaların, nesnelere dolayımından geçer.

Burada meta fetişizminin gelişmiş bir biçimi ortaya çıkmaktadır: «Sermaye fetişizmi» olarak adlandırılabilir nesnel bir olgudur bu. Bu nesnel olgu, kapitalist topluma eleştirel bir gözle bakamayan bilinç açısından temel bir yanılgının kaynağı olur, bu yanılgıyı sürekli olarak yeniden üretir: bu bakış açısı için, nesnelere bu zorunlu rolü, sermayeyi doğal, kaçınılmaz ve sonsuz bir kategori haline getirir. Sermaye bir üretim ilişkisi olmaktan çıkar, üretimin her toplumsal örgütleniş biçiminde zorunlu bir teknolojik ögesi niteliğini kazanır³². İşte siyasal iktisat bu yanılgıyı bilimsel olarak yeniden üretir: burjuva ideolojisinin bu ögesi siyasal iktisadın da ayrılmaz bir ögesidir.

Burada, siyasal iktisadın burjuva ideolojisinin sınırları içinde kaldığı için kapitalist üretimi «altüst» olmuş biçimiyle algıladığı, bu üretim tarzını doğal biçimlerle özdeşleştirerek sonsuzlaştırdığı açık olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, Marx'ın siyasal iktisat eleştirisi bir yandan da **burjuva ideolojisinin bir eleştirisidir**. Ama bununla da yetinmez Marx: burjuva ideolojisinde kapitalizmin «altüst» olmuş, doğallaştırılmış biçimde yeniden üretilmesinin temelinde kapitalist üretim tarzının kendisinin «altüst» olmuş niteliğinin yattığını gösterir. Siyasal iktisadın boşluğu bu üretim tarzının fetişist niteliğinin mantıklı bir ürünüdür.³³ Böylece Marx'ın eleştirisi aynı zamanda **kapitalist gerçekliğin bir eleştirisidir**.

Sonuç

«Siyasal iktisat» teriminin kazandığı yeni yaygınlık Marksistler açısından fazla kaygı verici olmamalı. Marksizm yirminci yüzyılda kendini burjuva iktisat biliminden ayırmak amacıyla siyasal iktisat terimini benimsemiş olsa da, burjuva biliminin bu terimi yeniden mülk edinmeye çalışması karşısında terminolojik

32 Günümüz iktisat düşüncesi de sermayeyi «üretmiş üretim araçları» olarak tanımlarken aynı yanılgıyı başka biçimde tekrarlamakta, kapitalist üretimi genel olarak üretimle karıştırmaktadır.

33 «Emeğin toplumsal biçimlerinin sonuçları nesnelere, bu emeğin ürünlerine atfedilir; ilişkinin kendisi ortaya nesnelere fantastik biçimini alarak çıkar. Bunun meta üretimi üzerine temellenmiş emeğin özgül bir niteliği olduğunu görmüş bulunuyoruz... Hodgskin bunda, sömürücü sınıfların hilesini ve çıkarlarını gizleyen öznel bir hayalden başka bir şey göremez. Sunuş biçiminin gerçek ilişkinin kendisinin bir sonucu olduğunu, ilişkinin sunuş biçiminin değil, tersine, bu sonuncunun ilişkinin bir ifadesi olduğunu anlayamaz». K. Marx, *Theories of Surplus Value*, III, Lawrence and Wishart, 1972, s. 295-296. (Alıntıda sözü edilen Hodgskin, Ricardocu sosyalist olarak bilinen ve işçilerin tüm ürünün sahibi olması gerektiğini savunan 19. yy. düşünce okulunun bir üyesidir.)

kargaşayı önleyecek başka yollar var. Çünkü siyaset iktisat zaten bir burjuva biliminin adı. (Bugünün «siyaset iktisadı», örneğin Ricardo gibi büyük bir iktisatçıyla karşılaştırıldığında ne derece siyaset, ne derece bayağı iktisat olabilir, o ayrı sorun). Marksist yaklaşımın adı ise dün olduğu gibi bugün de siyaset iktisatın eleştirisi olmalı. Şüphesiz, bir bilim adı değil bu. Ama Marksizm de sadece bir bilim değil. Yine de, ille Marksist bilim için bir ad aranıyorsa, burjuvazinin toplumsal bilimler arasında açtığı uçurumu reddeden Marksizm için genel bir ad bulunabilir. Ama bu terminolojik sorun kesinlikle ikincildir, önemli olan Marksizmin **neden** bir siyaset iktisat olmadığını belirlemek. Bu ise, «siyaset iktisadın eleştirisi» kavramının gerçek içeriğinin, tüm boyutlarıyla birlikte kavranması yoluyla yapılabilir ancak. Bu yazının amacı bu kavramın üç boyutu olduğunu göstermekti: (1) Marx'ın yaklaşımı, siyaset iktisadın veya genel olarak iktisat biliminin kapitalist toplumu veya bu toplumun bir yönünü incelemek açısından yetersiz bir bilim olduğunu gösterir. Bu bilim doğru soruları sormadığı için doğru cevapları elde etmesi mümkün değildir. Marx'ın kendi eserinin sorunsal iktisat biliminin sorunsalından çok farklıdır: temel konusu üretim tarzının hayat sürecidir. Bu yüzden, Marx'ın eseri iktisat biliminin sınırları içinde ele alınamaz. (2) Marx için, siyaset iktisat bir burjuva bilimidir. Burjuva ideolojisinin önyargıları bu bilimin öncüllerini oluşturur ve bu bilim aracılığıyla bilimsel kılıkta yeniden üretilir. Burada «burjuva bilimi» kavramı, bu bilim çerçevesinde çalışanların ne kapitalistlerin paralı ajanları olduğunu, ne de burjuva düzenini sürdürmeyi bilinçli olarak amaçladıkları anlamını taşır (şüphesiz, birçok durumda her iki ihtimal de güçlüdür). Burjuva bilimi kategorisi, bu bilimin gerçekliği anlama çabasında içsel yapısı gereği **burjuva ideolojisinin tutsağı** olması demektir. Siyaset iktisat burjuva ideolojisinin bilimsel ifadesi olduğu ölçüde, Marx'ın eseri aynı zamanda burjuva ideolojisinin bir eleştirisidir. (3) Burjuva ideolojisinin kapitalizmi algılayış biçimleri, kapitalist gerçekliğin kendisinin altüst olmuş doğasının bir ürünüdür. Dolayısıyla, Marx'ın siyaset iktisat eleştirisi, son olarak, bu fetişist gerçekliğin bir eleştirisidir.

Bilim ile toplumsal pratik arasına pozitivist bir anlayışla kesin, aşılmasız sınırlar yerleştiren bir bakış açısı için, bu eleştirinin farklı boyutları birbirinden bağımsız, kopuk gibi görünebilir. Ama insanlık tarihini bütünlüğü içinde anlamaya ve dönüştürmeye çalışan bir düşünce ve hareket için bu farklı boyutlar, teori/pratik diyalektik birliğinin öğelerinden başka bir şey değildir. Kapitalizmin fetişizminin eleştirisi hem doğru bilimsel analizin önkoşuludur, hem de toplumsallığın şeylerde, nesnelere ifade edilmeyeceği yeni bir toplumun habercisidir.